

Blauwdrukken voor een activistisch Vlaanderen.

Hans Gmelin — een Duits rechtsgeleerde als adviseur voor de Flamenpolitiek

Winfried DOLDERER

De Flamenpolitiek van de eerste wereldoorlog was een programma om op lange termijn België om te vormen tot een satellietstaat binnen de Duitse invloedssfeer. Dit veronderstelde diepgaande wijzigingen in het politieke en maatschappelijke bestel van het land, waarvoor het Duitse bestuur te Brussel gedurende de bezetting de voorwaarden poogde te scheppen. De tijdens de oorlog verwezenlijkte en voor de tijdgenoten waarneembare maatregelen zoals de vervalsing van de Gentse universiteit of de bestuurlijke scheiding vormden a.h.w. de grondvesten van een toekomstig België onder Duitse voogdij. Achter de schermen waren de ambtenaren van het bezettingsbestuur bovendien tot vlak voor de Duitse nederlaag al druk bezig met het opmaken van blauwdrukken voor de instellingen van het naoorlogse België. Dit gebeurde vooral vanaf het begin van 1917, toen het Duitse bewind werk maakte van de bestuurlijke scheiding.

Bij deze discussies over een Belgische staatsvorming van Duitse makelij was tijdens de laatste maanden van de oorlog de rechtsgeleerde professor Hans Gmelin uit Giessen nauw betrokken. Hij vertoefde tussen december 1917 en de zomer van 1918 drie keren in België en was daar onder meer belast met een onderzoek naar de ontwikkeling van de taaltoestanden in Brussel. Hij werd later lid van een commissie, die twee nieuwe grondwetten moest uitwerken: een voor het toekomstige gefederaliseerde België en een voor de deelstaat Vlaanderen. Gmelin behoorde tot de zwerm Duitse deskundigen die onder de oorlog tijdelijk of voor langere tijd in Brussel neerstreken, om een handje toe te steken bij de uitvoering van de Flamenpolitiek. Zijn nagelaten aantekeningen bevatten interessante gegevens i.v.m. de stemming binnen het bezettingsbestuur eind 1917 en begin 1918 en over de Duitse plannen en discussies over de toekomst van het bezette land¹.

Hans Gmelin werd geboren in Karlsruhe, de toenmalige hoofdstad van het Zuidduitse groothertogdom Baden, op 13 augustus 1878. Hij studeerde rech-

1. De volgende uiteenzetting steunt, voor zover geen andere bronnen zijn aangegeven, op een uittreksel uit de ongepubliceerde levensherinneringen van Gmelin, dat schrijver dezes werd medegedeeld door diens schoondochter Heti Gmelin met schrijven van 11 april 1983.

ten aan zes Duitse universiteiten — achtereenvolgens Tübingen, Heidelberg, München, Berlijn, Bonn en Freiburg — evenals in Spanje, Frankrijk en Italië. Eerst ging zijn belangstelling uit naar het Spaanse constitutionele recht, waaraan hij zijn doctoraat en later nog enkele publikaties wijdde. In 1912 werd Gmelin buitengewoon hoogleraar in Freiburg en een jaar later te Kiel, om vanaf oktober 1913 de leerstoel voor openbaar recht en kerkelijk recht aan de universiteit Giessen te bekleden. Gmelin zou zeven talen vloeiend gesproken hebben, onder meer Nederlands en Russisch. Eind 1914 en in het begin van 1915 was hij tijdelijk werkzaam als tolk in een kamp voor Russische krijgsgevangenen. Na de eerste wereldoorlog werd hij voor de liberale Demokratische Volkspartei verkozen tot gemeenteraadslid in Giessen. Hij stierf daar op 14 februari 1941².

Gmelins belangstelling voor de Vlaamse kwestie tijdens de eerste wereldoorlog, werd misschien ingegeven door zijn kennis van het Nederlands. Zij dagtekende reeds uit de eerste maanden na de Duitse inval in België in 1914. In april 1915 verscheen van zijn hand een lijvig rechtswetenschappelijk opstel omtrent de wetgeving tot bescherming van de Vlaamse taal in België³. Het geschrift getuigde van een grondige studie van het Vlaamse vraagstuk en van de literatuur terzake⁴. Gmelin schetste daarin de taaltoestanden in Vlaanderen sedert de late middeleeuwen, de geschiedenis van de Vlaamse Beweging en haar verhouding tot de Belgische partijpolitiek. Hij zette het ontstaan en de ontwikkeling van de taalwetgeving tot aan het uitbreken van de oorlog uitvoerig uiteen. Ook het verhaal van de strijd voor de vernederlandsing van de Gentse hogeschool kwam aan bod. Een weerslag van de toen in de Duitse openbare mening gangbare denkbeelden over de „stamverwantschap” van Duitsers en Vlamingen was wellicht het feit, dat Gmelin als benaming van het Nederlands in België behalve de term „Vlaams” doorgaans ook de naam „Nederduits” gebruikte. Van politieke overwegingen in verband met de Duitse aspiraties op een duurzame heerschappij over België was er in zijn zakelijk relaas helemaal geen sprake.

Gmelin beklemtoonde de gebreken van de bestaande taalwetgeving en be-toogde, dat het beginsel „in Vlaanderen Vlaams” tot nog toe slechts onvol-

2. DEGENER, *Wer ist's?*, Bd. 8, 1922, p. 491; mededeling van Heti Gmelin, Giessen, 19 april 1983.

3. H. GMELIN, *Die Gesetzgebung zum Schutze der vlämischen Sprache in Belgien*, in: *Zeitschrift für Politik*, 8, nr. 1, april 1915, pp. 195-242.

4. Het opstel steunde vooral op de werken van Alfons PRAYON VON ZUYLEN, *De Belgische taalwetten*, Gent 1892; Paul FREDERICQ, *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche beweging*, 3 dln., Gent 1906 - 1909; Lodewijk DOSFEL, *De Belgische wetten op het gebruik der Nederlandsche taal voor het volk toegelicht*, Brussel 1908; Godefroid KURTH, *La frontière linguistique en Belgique et dans le nord de la France*, Brussel 1898; Lodewijk DE RAET, *De verulaamsching der hoogeschool van Gent*, Brussel 1906. Gmelin kende ook de in 1905 verschenen derde uitgave van VERMEYLENS *Kritiek der Vlaamsche Beweging* en bovendien het op initiatief van het Alduitse Verbond tussen 1898 en 1905 uitgegeven Duits-Vlaamse tijdschrift „Germania”.

doende was doorgevoerd, ondanks een zekere vooruitgang. Op de vooravond van de oorlog kon België volgens hem nog geenszins doorgaan voor een tweetalige staat, waar het Nederlands en het Frans op gelijke voet behandeld werden. Deze vaststelling behelsde meteen een verwijzing naar mogelijke werkerterreinen voor een Duits beleid van hervormingen van de taalverhoudingen in Vlaanderen. Gmelin toonde aan, dat het Nederlands in het onderwijs, uitzonderd in de lagere scholen, nog vrijwel helemaal niet aan bod kwam. In de rechtspraak was het trouwens maar in beperkte mate toegelaten in strafzaken, terwijl in burgerlijke processen nog alles Frans was wat de klok sloeg. In het bestuur van de Vlaamse provincies had het Nederlands ingang gevonden als „uiterlijke” ambtstaal voor contacten tussen de overheid en de bevolking; het verkeer in de binnendiensten was daarentegen geheel en al op Franse leest geschoeid. Enkel in de parlementaire wetgevingsprocedure was door de gelijkheidswet van 1898 het beginsel der tweetaligheid volledig doorgevoerd.

Als doel van de Vlaamse Beweging noemde Gmelin in overeenstemming met het programma van het cultuurflamingantisme „de zelfstandige geestelijke en stoffelijke ontwikkeling van het Nederduitse volk, die door de heersende volksstam van de Walen zoveel mogelijk belemmerd werd”⁵. Een bijzonder sympathieke trek van de Vlaamse beweging vond hij, dat ze, anders dan de Tsjechen in hun taalstrijd tegen de Duitsers in Bohemen, de taalwetgeving nooit tot „veroveringen” zou misbruiken. Ook het verwijt, dat de Vlamingen een volledige splitsing van de Belgische staat nastreefden, hield volgens hem geen steek. Ten stelligste waarschuwde Gmelin aan het eind van zijn betoeg voor de opvatting, dat de Vlamingen een „politieke verbinding” met Duitsland wensten. Zij bleven daar volgens hem ook in de nieuwe omstandigheden van de oorlog steevast tegen gekant. Hun taalstrijd in België verdiende echter de sympathie van de Duitsers, en misschien, zo besloot Gmelin, bood de oorlog een kans, het „onrecht dat de Vlaamse stam door zijn uitlevering aan de Walen... werd toegebracht, weer goed te maken en... zijn nationale ontwikkeling te beviligen”⁶.

Gmelins opstel was de eerste stelselmatige juridische toelichting van de Belgische taalwetgeving die tijdens de eerste wereldoorlog in Duitsland verscheen. De lente van 1915, toen de publikatie het licht zag, was de proefperiode van de Flamenpolitiek. De ambtenaren van het Duitse bezettingsbestuur waren druk in de weer om de richtlijnen uit te dokteren voor het te volgen beleid, contacten te leggen met flaminganten die als bondgenoten in aanmerking kwamen, en het werkerterrein af te bakenen. Men kan veronderstellen dat Gmelins geschrift bij dit besluitvormingsproces te pas kwam als een belangrijke leidraad, waarin een balans was opgemaakt van de verwezenlijkingen van de Belgische

5. GMELIN, *Die Gesetzgebung zum Schutze der vlämischen Sprache in Belgien*, p. 240.

6. GMELIN, *Die Gesetzgebung zum Schutze der vlämischen Sprache in Belgien*, p. 242.

wetgever en waaruit tevens bleek, op welke punten nog werk aan de winkel was voor het Duitse bestuur. Het opstel zal Gmelin alvast in gezaghebbende Duitse kringen in Brussel de faam bezorgd hebben van een deskundige in Vlaamse aangelegenheden. Het zou echter nog meer dan twee jaar duren, tot hij zelf rechtstreeks betrokken geraakte bij het Duitse beleid in Vlaanderen.

Het was wellicht Konrad Beyerle⁷, een collega en kennis van Gmelin uit de vooroorlogse tijd en in 1917 benoemd tot ambtenaar in het bezettingsbestuur, die in Brussel opnieuw de aandacht op hem vestigde. Deze katholieke rechtsgeleerde en professor te Göttingen stond sedert 1 februari 1917 als referent in de Politische Abteilung van het generaal-gouvernement in voor het onderhouden van contacten met de katholieke flaminganten. Gmelin had in Freiburg nog college gelopen bij Beyerle, toen deze tussen 1900 en 1902 er buitengewoon hoogleraar was. Behalve met Beyerle was Gmelin ook bevriend met Pius Dirr⁸, de grijze eminentie van de Flamenpolitik in Brussel, die sedert januari 1915 in de Politische Abteilung de touwtjes in handen hield.

Eind 1917 kreeg Gmelin een uitnodiging om naar België te komen en een verslag op te stellen over de ontwikkeling van het taalgebruik te Brussel naar aanleiding van een geschil tussen het Brusselse stadsbestuur en de bezettende overheid. De gouverneur-generaal had bij verordening van 9 augustus 1917 het Nederlands als enige ambtelijke taal voorgeschreven voor heel het Vlaamse land, de hoofdstedelijke agglomeratie inclusief⁹. Het Brusselse stadsbestuur had daartegen verzet aangetekend met de bewering, dat het Frans altijd de voertaal in het openbare leven van Brussel geweest was, en eiste in een verzoogschrift aan de rijkskanselier van 8 november 1917 een „onpartijdig onderzoek” daaromtrent. Dit verzoek werd op 17 november ingewilligd door de gouverneur-generaal, die Gmelin tot „onpartijdige” deskundige benoemde voor de beoordeling van de Brusselse taaltoestanden.

Op 17 december 1917 kwam de professor uit Giessen in de Belgische hoofdstad aan, waar Beyerle hem op de hoogte bracht van de politieke situatie in het bezette land en hem introduceerde ten huize van verschillende activisten. Zo leerde Gmelin Emiel Ver Hees kennen, die toen secretaris-generaal van het bij de bestuurlijke scheiding uit de bus gekomen Vlaamse ministerie voor arbeid

7. Geboren te Bad Waldshut op 14 september 1872; professor in de rechten in Freiburg, Breslau, Göttingen en München; februari 1917 tot augustus 1918 referent in de Politische Abteilung beim Generalgouverneur in België; 1920 - 1924 volksvertegenwoordiger; gestorven te München op 26 april 1933.

8. Geboren te Weisingen op 28 november 1875; stadsarchivaris te Augsburg (1902) en München (1919); 1915 - 1918 als referent in de Politische Abteilung beim Generalgouverneur in België hoofdverantwoordelijk voor de doorvoering van de Flamenpolitik; 1912 - 1924 liberaal volksvertegenwoordiger in het Beierse parlement; gestorven te München, 27 januari 1943.

9. Cf. H.-J. ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging 1914-1939*. Bd. 1, Antwerpen 1969, pp. 76-77.

en volgens Gmelin de „allures van een minister” tentoonspreidde. Hij ontmoette eveneens de Gentse professor Adolf Fornier en het liberale lid van de Raad van Vlaanderen Trachet. Uit de gesprekken met de vooraanstaande activisten noteerde Gmelin, dat hij „verbaasd was omtrent de onder de Vlaamse leiders heersende onduidelijkheid van hun programmatische doelstellingen”. Ook van het Vlaamse volk in het algemeen had hij geen al te hoge dunk. Hij vond dat de Vlamingen ten gevolge van de verfransing van de middenklasse en de burgerij op een „laag cultureel peil” stonden. Bijzonder getroffen toonde hij zich door de „gemene gelaatstrekken” van de vrouwen en de „pooiersgezichten” van de mannen die hij alom in het Brusselse straatbeeld meende te herkennen.

Bij de Brusselse stadsarchivaris, de Franstalige Vlaming Guillaume Desmarez, moesten Beyerle en Gmelin in het holst van de nacht binnensluipen, omdat deze man niet in het openbaar met Duitsers durfde te verkeren. Desmarez had voor de oorlog nauwe relaties onderhouden met Duitse historici uit de kring van Karl Lamprecht¹⁰. Nu smeekte hij Gmelin, die voor zijn onderzoek de documentatie van het stadsarchief moest raadplegen, bij zijn eerste bezoek aldaar niet te laten blijken dat hij hem al kende. Op 20 december 1917 werd Gmelin op het stadhuis ontvangen door schepen Steen, die gedurende de gevangenschap van de naar Duitsland weggevoerde burgemeester Adolphe Max de zaken van het stadsbestuur beredderde. Gmelin beschrijft Steen als een „plechtstatige mijnheer” met een baard in de trant van Napoleon III, die hem overstelpde met een woordenvloed in het Frans, alsof hij wou bewijzen, dat die taal van oudsher in gebruik was in Brussel.

De schepen gaf duidelijk te kennen, dat hij allesbehalve in zijn nopjes was met het bezoek uit Duitsland. „Vous êtes les maîtres, faites!”, snauwde hij Gmelin toe, toen die zijn wens naar voren bracht om de documentatie van het stadsarchief te raadplegen, maar hij gaf dan toch zijn toestemming, „car nous n'avons rien à cacher”. Daarna stak hij nog een scheldrede af tegen de pogingen van de bezettende overheid, om de Brusselaars het Nederlands als bestuurstaal op te dringen, en tegen de activisten die hij „des intrigants” noemde, „dont le gouvernement allemand est devenu le dupe”. Een week na zijn aankomst in België had Gmelin een memorandum van het Brusselse stadsbestuur in handen, waarin het Frans uit de verf kwam als onbetwiste voertaal van het openbare leven in de hoofdstad, ingeworteld in alle lagen van de bevolking, terwijl het Vlaams werd afgeschilderd als „simple patois local, fortement déformé lui même par des mots français et wallons”¹¹.

10. Cf. Hessische Landesbibliothek Wiesbaden, fonds Erich Liesegang, Hs 329, met brieven van Desmarez aan Liesegang, 22.3.1898; 21.5.1898; 12.7.1901.

11. Cf. ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging*, Bd. 1, p. 77.

Behalve in het stadsarchief pluisde Gmelin ook de documentatie uit in de gemeentehuizen van Schaarbeek en Laken. Het verslag dat hij op 11 januari 1918 klaar had, ontzenuwde de beweringen van het Brusselse stadsbestuur. Gmelin toonde aan, dat het Frans pas op het einde van de 18de eeuw was binnengedrongen in het openbare leven van de latere Belgische hoofdstad en dat de bestuurszaken er slechts enkele tientallen jaren, nl. gedurende de Franse overheersing en tussen 1830 en 1850, uitsluitend in die taal waren afgehandeld. Daarna was het gemeentebestuur weer op tweetalige leest geschoeid, weliswaar met voorkeur voor het Frans. Gmelin had zich van zijn taak als „onpartijdig” deskundige gekwetten op een manier die het Duitse standpunt leek te bevestigen. Tien dagen na zijn terugkeer naar Giessen op 22 januari 1918 zette de Verwaltungschef voor Vlaanderen, Alexander Schaible, het verslag in een dankbrief aan Gmelin in de bloempjes: „Juist door de tegenstelling tussen de streng wetenschappelijke vorm van uw werk en de agitatorische betoogtrant van het memorandum van de gemeentebesturen van Groot-Brussel lijkt mij uw memorandum bijzonder waardevol”.

Vijf dagen voor zijn vertrek bracht Gmelin, vergezeld van Beyerle, op 7 januari 1918 een bezoek aan Gent¹². Hij leerde daar 's avonds de katholieke activist Evarist Stocké kennen, die in het gesprek het Jong-Vlaamse programma van een onafhankelijk koninkrijk Vlaanderen bepleitte. Tijdens de namiddag van de volgende dag ontmoette Gmelin een groep professoren van de vernederlandste universiteit. In de vergaderzaal van de juridische faculteit waren op 8 januari de professoren Versluys, Alfons van Roy, Lodewijk Dosfel, Reimond Speleers en Karel Heynderickx komen opdagen. Na enkele inleidende woorden van Beyerle in het Nederlands bracht Gmelin verslag uit over zijn onderzoek naar de taalverhoudingen in Brussel en hij zette daarna zijn opvattingen over de oplossing van het Vlaamse vraagstuk uiteen. Hij pleitte voor een losse „reële unie” tussen twee zelfstandige koninkrijken Vlaanderen en Wallonie onder eenzelfde koning, maar met gescheiden parlementen, voor de invoering van het algemene en gelijke stemrecht in het naar Duits model hervormde België evenals voor de toepassing van de taalwetten in de vrije scholen. Hij weidde ook uit over de verhouding tussen Vlaamse Beweging en Belgische partijpolitiek. De aanwezigen, schreef Gmelin, bleken het allemaal volledig eens te zijn met zijn voorstellen. Slechts de eis voor toepassing van de taalwetgeving op de vrije scholen stuitte bij enkele katholieke professoren op bezwaren. In Brussel hield Gmelin op uitnodiging van Beyerle voor zijn vertrek nog een spreekbeurt over de ontwikkeling van het Belgische constitutionele recht gedurende de 19de eeuw.

12. Cf. Zentrales Staatsarchiv Potsdam, 90 Be 8, nr. 21, blz. 146: Propagandabericht 7.-9.1.1918.

Amper vijf weken later was hij terug in het bezette land, en wel op verzoek van Pius Dirr, die hem reeds bij zijn afscheid in januari op het hart had gedrukt, ook in de toekomst te blijven meewerken in de Politische Abteilung¹³. Op 16 februari 1918 kwam Gmelin 's avonds uit Giessen in Brussel aan. Tot zijn taken aldaar behoorde deze keer de uitwerking van een studie over de wisselwerkingen tussen de Vlaamse Beweging en de Belgische politieke partijen, waarover hij het reeds in zijn opstel van 1915 had gehad, en een onderzoek naar de houding van de Belgische regering in ballingschap tegenover het activisme en de Flamenpolitik tijdens de oorlog. Daarenboven werd hij lid van een commissie die in opdracht van het bezettingsbestuur de ontwerpen had uit te werken van een grondwet voor het toekomstige zelfstandige Vlaanderen en van een unieoverdrag tussen Vlaanderen en Wallonie.

Gmelin vond de Duitse gezagsdragers in België eind februari 1918 in een toestand van ontredde en in een politieke katerstemming. Het verloop en de uitslag van de zogenaamde „volksraadpleging” tot herverkiezing van de Raad van Vlaanderen in januari en februari 1918¹⁴ dreigden de hele Flamenpolitik op de helling te zetten. De activistische vergaderingen die in heel het Vlaamse land op touw werden gezet om de samenstelling van de nieuwe raad door acclamatie goed te keuren, lokten overal hevig verzet uit. Het kwam tot tegenbetogingen en rellen, waarbij op sommige plaatsen zoals in Mechelen en Torhout de activisten aan het kortste eind trokken. Voor de Duitse ambtenaren in Brussel betekende dit een wrang ontwaken uit hun zelfbegoochelingen omtrent de stemming van het volk in het bezette land. Zij kwamen nu plotseling tot het besef, dat hun Flamenpolitik bijlange niet de verhoopte resultaten had opgeleverd en dat het activisme nog geenszins wortels had geschooten in brede lagen van de bevolking. Van het plan om het Brusselse stadsbestuur te vervlaamsen, waar Gmelin zich nog twee maanden voordien mee had bezig gehouden, was nu helemaal geen sprake meer.

Onder invloed van de mislukte volksraadpleging werden de reeds bestaande tegenstellingen tussen de verschillende Duitse instellingen in Brussel nog verscherpt door een hevige twist over de in de toekomst te volgen koers in de Flamenpolitik. Aan de ene kant stonden volgens Gmelin gouverneur-generaal Ludwig von Falkenhausen, de Verwaltungschef voor Vlaanderen, Alexander Schaible, en de legerleiding, die ondanks de tegenslag het tot nog toe gevoerde beleid ongewijzigd wensten voort te zetten. Aan de andere kant stonden het hoofd van de Politische Abteilung, Oscar von de Lancken, en het ministerie van Buitenlandse Zaken in Berlijn, die gezien de stemming in het bezette gebied en het buitenland de Flamenpolitik wilden afremmen. Het aanhoudings-

13. Stadtarchiv München, fonds Pius Dirr, doos IV: Gmelin aan Dirr, Giessen, 20.1.1918.

14. Cf. L. WILS, *Flamenpolitik en activisme*. Leuven 1974, pp. 222-223; ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging*, Bd. 1, p. 69.

bevel van het Brusselse Hof van Beroep tegen de activistische voormannen Borms en Tack begin februari 1918¹⁵ kon volgens Gmelin alleen maar verklaard worden door het feit, dat de rechters zich terdege bewust waren van de onenigheid binnen het Duitse bestuur i.v.m. de Flamenpolitiek en erop inspeelden. Het Duitse beleid in Vlaanderen, zo luidde Gmelins slotsom, was gekenmerkt door persoonlijke ruzies en vetes tussen de betrokken instellingen die naast elkaar en tegen elkaar werkten. De Belgen, noteerde hij, „maken zich vrolijk over onze organisatie-experimenten”.

Het verslag voor de Politische Abteilung omtrent de houding van de regering in Le Havre tegenover de Flamenpolitiek en het activisme schreef Gmelin op grond van een studie van de onder de oorlog verschenen Belgische vluchtelingenpers. Hij kwam tot de bevinding, dat de passivistische flaminganten de Duitse Flamenpolitiek gebruikten als chantagemiddel, om van de regering zoveel mogelijk toegevingen af te persen. Op 2 maart 1918 werd Gmelin benoemd tot lid van een commissie die voorstellen moest uitwerken voor een Belgische staats hervorming. Het bezettingsbestuur was met dit onderwerp reeds sedert de herfst van 1917 bezig. De gouverneur-generaal had in oktober van dat jaar een „commissie tot uitbouw van het zelfbestuur in de Vlaamse en Waalse landsgedeelten” opgericht onder het voorzitterschap van Verwaltungschef Schaible. De studiegroep ging op 16 november aan de slag en had in december 1917 haar verslag klaar. De strafrechtsgeleerde professor Hippel uit Göttingen had de eindreactie bezorgd. Het verslag-Hippel werd echter om redenen waarover Gmelins aantekeningen geen uitsluitsel geven, afgekeurd door het bezettingsbestuur en in de doofpot gestopt. In het begin van 1918 werd beslist de kwestie van de staatsrechtelijke hervorming van België helemaal opnieuw te laten bestuderen door een tweede werkgroep in het kader van een sinds november 1917 bestaande commissie van de diensthooftden van het militaire en burgerlijke bestuur in België¹⁶.

Deze commissie was op 24 november ingesteld door de gouverneur-generaal, om onder leiding van het hoofd van de Politische Abteilung von der Lancken het Duitse vredesprogramma met betrekking tot België op doelmatige wijze voor te bereiden en vooral om de mogelijkheden van een hechte economische

15. Cf. WILS, *Flamenpolitiek en aktivisme*, p. 222.

16. De commissie-Hippel komt aan bod bij ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse beweging*, Bd. 1, p. 78; 80 evenals bij F. WENDE, *Die belgische Frage in der deutschen Politik des Ersten Weltkrieges* (= Schriftenreihe zur auswärtigen Politik, Bd. 7). Hamburg 1970, pp. 164 - 166. In beide werken is echter alleen maar sprake van één enkele commissie tot bestudering van de Belgische staats hervorming, terwijl uit Gmelins aantekeningen blijkt, dat er achtereenvolgens twee verschillende werkgroepen belast waren met dit onderwerp.

aansluiting van het bezette land bij Duitsland te bestuderen¹⁷. Een vergadering van de diensthouders van het militaire en burgerlijke bestuur legde op 24 januari 1918 de richtlijnen vast voor de werking van deze commissie, die een dubbele doelstelling moest uitwerken: omwille van zagezegde Duitse veiligheidsbelangen streefde het bezettingsbestuur enerzijds naar de vernietiging van het centrale staatsgezag in België door het land te herscheppen in een losse federatie van twee zelfstandige deelstaten; maar anderzijds wou het de economische eenheid van België met een gemeenschappelijke munt en een gemeenschappelijk tolbeleid alleszins behouden. Het Duitse kapitaal zou immers vat krijgen op het geheel van het bezette land. De taak van de commissie was dus de verzoening van de tegenstrijdige beginsels van politieke splitsing en economische eenheid.

Om de afzonderlijke aspecten toe te lichten die verband hielden met het beoogde statuut van België onder Duitse voogdij, werden verschillende subcommissies gevormd; een ervan hield zich uitsluitend bezig met de oplossing van het nationaliteitenvraagstuk en met de staatsrechterlijke herstructurering van België. Voor haar was de taak weggelegd het onvoldoende gebleken werk van de commissie-Hippel nog eens over te doen. Deze subcommissie, waarvan opnieuw Verwaltungschef Schaible voorzitter werd, vergaderde voor het eerst op 30 januari 1918. Als juridische adviseurs maakten de rechtsgeleerde Richard Schmidt, toen professor in Leipzig en uiterlijk sinds eind 1917 te Brussel werkzaam¹⁸, en de Berlijnse professor voor openbaar recht Erich Kaufmann¹⁹ deel uit van deze werkgroep. Gmelin werd pas begin maart tot lid benoemd op voorstel van Richard Schmidt, die hij evenals Beyerle nog uit zijn Freiburgse tijd kende. Binnen de subcommissie kregen Schmidt, Kaufmann en Gmelin als speciale taak de ontwerpen op te stellen van grondwetten voor een zelfstandig Vlaanderen en voor een Belgische unie.

De instellingen van het toekomstige België zouden volgens de drie deskundigen op dezelfde leest geschoeid worden als die van de toenmalige dubbelmonarchie Oostenrijk-Hongarije. Daarbij bouwden ze in hun ontwerpen zoveel mogelijk grendels in om te beletten, dat de Belgen na het einde van de bezetting het hervormingswerk weer ongedaan zouden maken door de losse banden

17. Cf. WENDE, *Die belgische Frage*, p. 160. Anders dan Gmelin noemt Wende 20 oktober 1917 als datum van de stichting van deze commissie.

18. Geboren te Leipzig, 19 januari 1862; 1890 buitengewoon hoogleraar in de rechten aan de universiteit Leipzig; 1891-1913 professor aan de universiteit Freiburg; 1913-1932 professor te Leipzig; 1933 lid van de akademie voor Duits recht; gestorven te Leipzig in maart 1944.

19. Geboren te Demmin/Pommern op 21 september 1880; 1912 buitengewoon hoogleraar voor openbaar recht aan de universiteit Kiel; 1913 professor in Königsberg; 1917 professor in Berlijn; 1920 - 1934 professor in Bonn; 1946 - 1950 professor in München; juridisch adviseur van het ministerie van Buitenlandse Zaken in Bonn; gestorven te Karlsruhe op 5 november 1972.

tussen de twee deelstaten nauwer aan te halen en het zwakke centrale gezag te versterken. De bevoegdheden van de toekomstige „Belgische unie” werden van meet af aan zo veel mogelijk beperkt²⁰. De unie mocht enkel het buitenlandse beleid behartigen evenals het economische beleid inzake tol, onrechtstreekse belastingen, munt en het beheer van spoor- en waterwegen, postdiensten en telefoondiensten. Onbeslist werd gelaten, of België na de oorlog er nog een eigen leger op mocht nahouden. De commissieleden stelden vast, dat Duitsland daar geen enkel belang bij had. Richard Schmidt pleitte ervoor slechts een politiekorps voor de handhaving van de orde in het binnenland te laten bestaan. Terwijl het verslag over de besprekingen van de juridische adviesgroep nog voorzieningen bevatte voor de oprichting van een gemeenschappelijke legerstaf²¹, werd er in het uiteindelijke ontwerp van een akte van unie tussen Vlaanderen en Wallonië helemaal geen gewag meer gemaakt van een

20. Een verslag van de juridische werkgroep met voorstellen en bedenkingen omtrent de wenselijk geachte toekomstige structuur van de Belgische staat, ondertekend door Schmidt en Kaufmann, alsmede een ontwerp van een akte van unie tussen Vlaanderen en Wallonië zijn in Franse vertaling afgedrukt bij RUDIGER (i.e. Armand WULLUS), *Un livre noir de la trahison activiste*. Brussel (1920), pp. 117 - 123 en pp. 123 - 128. Een inhoudsoverzicht van de twee documenten, die blijkens de getuigenis van Gmelin dagtekenen uit de lente van 1918, is weergegeven bij RUDIGER (i.e. Armand WULLUS), *Flamenpolitik. Suprême espoir allemand de domination en Belgique*. Brussel (1921), pp. 54 - 56. In een zitting van de Commissie van Gevolmachtigden op 22 februari 1918 diende Alfons Jonckx een tegenrapport in tegen een grondwetsontwerp van Richard Schmidt, vergezeld van een „ontwerp van verdrag tussen Duitsland en Vlaanderen”; cf. *Het Archief van den Raad van Vlaanderen*. Uitgegeven door den Nationalen Bond voor de Belgische Eenheid. Brussel 1929, pp. 137 - 141. In zijn tegenrapport stak Jonckx de draak met de opvatting van Schmidt, dat de Vlaamse „zelfstandigheid” ook in het verbond van een gefederaliseerd België kon verwezenlijkt worden, en dat een programma van volledige splitsing van België van aard was, „um uns als Landverräter zu brandmerken”. ELIAS, *Vijfentwintig jaar Vlaamse Beweging*, p. 80 steunt op dit document, om te besluiten, dat Schmidt zijn ontwerp begin 1918 had afgewerkt. Het tegenrapport van Jonckx kan echter onmogelijk betrekking hebben op de werking van de subcommissie, waarvan Gmelin, Kaufmann en Schmidt deel uitmaakten. Die stak blijkens het getuigenis van Gmelin immers pas op 30 januari 1918 van wal en was op 26 april klaar. Maar ook inhoudelijk sluit de uiteenzetting van Jonckx niet aan bij het grondwetsontwerp van de subcommissie. Als standpunt van Schmidt stelde Jonckx voor, dat parlement en regering van de Vlaamse deelstaat zouden ondergeschikt zijn aan het centrale Belgische parlement, en hij eiste voor Vlaanderen een eigen staatsburgerschap op, terwijl de commissie juist het Belgische parlement wou afschaffen en uitdrukkelijk een gescheiden Vlaams en Waals staatsburgerschap voorzag. Het rapport van Jonckx was dus wellicht een reactie op een vroeger voorontwerp van Schmidt of zou misschien zelfs kunnen steunen op aantekeningen van een Vlaming over een gesprek tussen Schmidt en vooraanstaande activisten na de uitroeping van de „onafhankelijkheid” van Vlaanderen op 22 december 1917. Want Schmidt zou in een door hemzelf opgestelde tekst niet geschreven hebben, dat de splitsing van België „uns” — dus de Duitsers — zou brandmerken als landverraders, en hij zou ook het correcte Duitse woord „brandmerken” gebruikt hebben in plaats van „brandmerken”.

21. RUDIGER, *Un livre noir*, pp. 118 - 119.

gewapende macht. In alle materies die niet uitdrukkelijk voorbehouden waren aan de unie, zouden de deelstaten duidelijk primeren op het centrale gezag. De juridische adviseurs wilden zelfs het Belgische staatsburgerschap opheffen. De inwoners van het gewezen koninkrijk der Belgen zouden volgens hen voortaan alleen maar burgers van hun respectievelijke deelstaten zijn, en het ontwerp van grondwet voor Vlaanderen bevatte een bepaling, dat geen Belg het dubbele Vlaamse en Waalse staatsburgerschap mocht bezitten.

Bijgevolg zou ook het koningschap niet meer verbonden zijn aan de unie, maar aan de afzonderlijke deelstaten, d.w.z. dat de vroegere koning der Belgen na een Duitse overwinning genoeg zou moeten nemen met de dubbele waardigheid van koning van Vlaanderen en van Wallonië. Deze bepaling was ingegeven door de overweging, dat de vorst ten gevolge van zijn rol als opperbevelhebber tijdens de oorlog in de toekomst mogelijk meer populariteit zou genieten dan tevoren en als koning van de Belgische unie een grotere integratiekracht zou kunnen uitoefenen dan de Duitsers wenselijk achtten. De troonopvolging zou volgens het ontwerp van de subcommissie niet geregeld worden door een rijkswet, maar door afzonderlijke wetten die door de Vlaamse en Waalse parlementen moesten worden goedgekeurd. Ook financieel zou de koning haast volledig afhankelijk worden van de twee deelstaten. Hij zou elk jaar van Vlaanderen en Wallonie afzonderlijke civiele lijsten krijgen. Uit de schatkist van de unie die grotendeels zou geprijsd worden uit de opbrengst van tollen en onrechtstreekse belastingen, zou hem slechts een schamele bijzondere begroting ter beschikking staan.

Omdat de bevoegdheden van de Belgische unie niet veel meer om het lijf zouden hebben, vonden de Duitse deskundigen ook een uitgebreid rijkskabinet met verschillende vakministeries overbodig. Het college van ministers zou slechts uit drie leden bestaan, waarvan enkel de voorzitter door de koning zou benoemd worden. De twee anderen, een Vlaming en een Waal, zouden afgevaardigd worden door de regeringen van hun respectievelijke deelstaten, waarvan zij zouden blijven deel uitmaken. Naar het voorbeeld van de Tsjechische en de Poolse vertegenwoordigers in het Oostenrijkse kabinet moesten zij de belangen behartigen van hun landen op het vlak van de unie en omgekeerd het beleid van het centrale gezag naar Vlaanderen en Wallonië toe vertolken. Onder de bevoegdheid van het rijkskabinet zouden verschillende bestuursafdelingen ressorteren onder leiding van secretarissen-generaal. Uiteraard was in het ontwerp van de grondwetscommissie ook geen staatsgerechtshof voorzien voor geheel België. Enkel de voorzitter van het rijkskabinet als enige minister van de unie zou in geval van wangedrag voor een jury kunnen worden gedaagd, die daarvoor speciaal moest worden samengesteld uit leden van de opperste gerechtshoven van Vlaanderen en Wallonië.

Bijzonder veel belang hechtte de juridische adviesgroep aan de bepaling, dat er in de toekomst geen gemeenschappelijke Belgische volksvertegenwoordiging meer mocht bestaan. In tegenstelling met het voorbeeld Oostenrijk-Hongarije,

waar het staatsgezag belichaamd was in de persoon van de keizer, vertegenwoordigde immers in België niet de tamelijk machteloze koning, maar het parlement de eenheid van het land. Het moest dus uitgeschakeld worden, indien men de splitsing van België voor de toekomst wou bestendigen. Naast de Vlaamse en Waalse parlementen mocht er volgens het ontwerp van grondwet geen Belgische kamer meer bestaan.

Deze bepaling deed uiteraard de vraag ontstaan, hoe de wetgeving inzake de aan de unie voorbehouden buitenlandse en economische materies moest gebeuren zonder een gemeenschappelijk parlement. Dit probleem leidde tot heelwat betwistingen binnen de subcommissie. De drie juridische adviseurs stelden voor, naar Oostenrijks-Hongaars model zogenaamde „delegaties” op te richten, die als afvaardigingen van de parlementen van de twee deelstaten de gemeenschappelijke wetgeving moesten uitwerken. Deze delegaties zouden elk jaar opnieuw verkozen worden uit de volksvertegenwoordigingen van Vlaanderen en Wallonië en per deelstaat uit telkens tien kamerleden en vijf senatoren bestaan. Om te beletten dat ze tot de kiem van een nieuw Belgisch parlement zouden uitgroeien, werden hun bevoegdheden zoveel mogelijk beknot. Zij mochten, anders dan de delegaties van de Oostenrijkse en Hongaarse parlementen, geen wetsvoorstellen indienen, noch ook zelf de uiteindelijke beslissing nemen over een wetsontwerp. Die bleef voorbehouden aan de parlementen van Vlaanderen en Wallonië.

Slechts als de bondsregering er niet in slaagde, een wetsontwerp voor de unie door de parlementen van de twee deelstaten te halen, zouden de delegaties tussenkomen als bemiddelingsinstanties. Zij mochten echter ook in dat geval niet bijeenkomen in een gemeenschappelijke zitting, maar moesten apart vergaderen en aan elkaar hun besluiten schriftelijk mededelen. Enkel wanneer er na drie achtereenvolgende schriftelijke contacten geen akkoord was bereikt, mochten de Vlaamse en Waalse delegaties in een gemeenschappelijke zitting vergaderen. Daar moest de zaak dan zonder voorafgaand debat bij gewone stemming beslecht worden. De koning moest na overleg met de regeringen van de deelstaten de vergaderingen bijeenroepen.

Al was het voorstel van een gemeenschappelijke zitting van de Vlaamse en Waalse delegaties maar bedoeld als laatste uitweg na een omstandige procedure, toch stootte het binnen de subcommissie op hevig verzet. Sommige leden opperden de vrees, dat de Walen dan als gesloten groep zouden stemmen en zodoende altijd hun slag zouden thuishalen tegen de Vlamingen in wier eensgezindheid de Duitse waarnemers blijkbaar niet al te veel vertrouwen schenen te hebben. Gmelin poogde dit bezwaar te ontzenuwen met de opmerking, dat na de federalisering van België het nationaliteitenverschil niet meer van tel zou zijn. In de vergaderingen van de twee delegaties, zo redeneerde hij, zouden zich dus veeleer de partijtegenstellingen over de taalgroepen heen doen gelden. Erich Kaufmann waarschuwde, dat zonder de mogelijkheid van gemeenschappelijke zittingen de parlementen van de deelstaten door een stelsel-

matig obstructiebeleid de wetgeving van de unie helemaal zouden kunnen dwarsbomen. Richard Schmidt hield daartegen staande, dat het beter was, bepaalde wetten te laten stranden dan een ongewenste machtsversterking van de unie toe te laten.

Tegen dit standpunt voerden voorstanders van de gemeenschappelijke zittingen aan, dat de wetgeving van de unie vooral economische materies zou betreffen die van essentieel belang waren voor Duitsland. Bij alle wantrouwen tegen het unitaire België mochten de Duitsers dus uit puur eigenbelang het centrale gezag niet helemaal ontwrichten. Zij wezen ook op de betrekkelijke machteloosheid van de unie. De twee delegaties zouden in zo'n vergaderingen immers toch maar mogen beslissen over de minder belangrijke zaken. In een België onder Duitse voogdij zouden alle wezenlijke economische vraagstukken geregeld worden door besluiten van de rijksdag in Berlijn, waarbij de Vlaamse en Waalse parlementen zich gewoon zouden moeten neerleggen. Uit een stemming in de subcommissie bleek, dat een nipte meerderheid, iets meer dan de helft, tegen de invoering van de delegaties in het grondwetsontwerp gekant was. Zij werden dan ook, naar Gmelin in zijn aantekeningen schreef, uit de definitieve tekst geschrapt²².

Ook de kwestie van de verdeling van de Belgische staatsschuld over de twee landsgedeelten zorgde voor heel wat gediscussieer binnen de subcommissie. Richard Schmidt was oorspronkelijk tegen een splitsing gekant en stond een regeling voor, waarbij de Belgische unie verder zou blijven opdraaien voor de overgeërfde financiële verplichtingen. Hij liet zich echter overtuigen door Gmelin, die voor de federalisering van de staatsschuld pleitte. Om de schulden en intresten te kunnen afbetalen, zo luidde zijn redenering, zou de Belgische unie over aanzienlijke inkomsten en een noemenswaardige eigen begroting moeten beschikken, wat een „niet wenselijke” versterking van het centrale gezag zou betekenen. Met de splitsing van de staatsschuld geloofden sommige leden van de subcommissie bovendien een prachtige twistappels gevonden te hebben, om de kloof tussen de twee landsgedeeltes te versterken. Indien er geen vaste verdeelsleutel werd bepaald, moesten Vlamingen en Walen immers elk jaar opnieuw hun respectievelijke bijdragen tot de afbetaling van de kredieten onderling bediscussiëren. Tegen dit voorstel tekende Richard Schmidt verzet aan. Volgens hem waren de Duitsers, die immers ook na de oorlog nog een vinger in de Belgische pap wilden blijven houden, niet gebaat door gedurige strubelingen tussen de twee deelstaten²³. Er was dus wel een vaste verdeelsleutel nodig. Maar de vraag, hoe die moest worden toegepast, was opnieuw aanleiding van hevige discussies die verschillende zittingen van de subcommissie in

22. In het bij RUDIGER afgedrukte ontwerp van een akte van unie tussen Vlaanderen en Walonië is nochtans nog sprake van de „delegaties”; cf. *Un livre noir*, p. 125.

23. RUDIGER, *Un livre noir*, pp. 119 - 120.

beslag namen. Daarbij deed zich volgens Gmelin het „eigenaardige schouwspel” voor, dat de vertegenwoordigers van de Duitse burgerlijke besturen voor Vlaanderen en Wallonië de belangen van hun respectievelijke landsgedeelten met hand en tand verdedigden. Na heelwat geharrewaar raakten ze er tenslotte akkoord over, de oorlogsschuld te verdelen naar het aantal inwoners van de twee deelstaten, de spoorwegschuld naar de lengte van de spoorwegnetten en de overige schulden gelijkmatig te verdelen tussen Vlaanderen en Wallonie.

Onder de bevoegdheid van de deelstaten zou volgens de juridische adviesgroep ook de handelsvloot ressorteren, hetgeen er op neerkwam, dat enkel Vlaanderen er in de toekomst nog een eigen scheepvaart zou op nahouden. Het voorstel, om de Walen in ruil daarvoor een eigen vrijhavengebied in Antwerpen te geven, stuitte op het bezwaar, dat dit wegens de ruimtelijke verhoudingen te Antwerpen ondoenbaar zou zijn. In het definitieve ontwerp van de akte van unie was dit voorstel dan toch weer opgenomen²⁴.

In verband met de discussie omtrent een grondwet voor Vlaanderen waren aanvankelijk de meningen van de drie juridische adviseurs verdeeld over de kwestie, of men de procedure van naturalisatie moest vergemakkelijken. Volgens de Belgische wet konden buitenlanders slechts genaturaliseerd worden, als ze reeds tien jaar in het land vertoefden, en moest de „inburgering” door het parlement goedgekeurd worden. Gmelin en Schmidt wilden de termijn verkorten en het parlement uitschakelen. Zij redeneerden, dat de Duitsers die zich na de oorlog in groten getale in Vlaanderen zouden komen vestigen, dan gemakkelijker stemrecht zouden kunnen verkrijgen. Maar ze legden zich neer bij het argument van Kaufmann, dat die Duitsers er allesbehalve tuk op zouden zijn, zich te mengen in de Vlaamse partijpolitiek.

Minder moeite dan de uitstippeling van de bepalingen voor de Belgische unie veroorzaakte het ontwerp van een grondwet voor Vlaanderen. De drie juridische deskundigen leunden zo dicht mogelijk aan bij de reeds bestaande Belgische instellingen, en brachten er slechts drie wijzigingen bij aan. Hun ontwerp voorzag de invoering van het algemeen stemrecht naar Duits model. Bovendien wilden ze de tweede kamer, de senaat, verruimen door vertegenwoordigers van beroepsverenigingen en universiteiten naast de afgevaardigden van de provincies erin te laten zetelen. Op voorstel van Kaufmann schreven ze tenslotte in de nieuwe grondwet de mogelijkheid van volksraadplegingen in met de bedoeling een tegengewicht te scheppen tegen de heerschappij van de partijen. Een volksraadpleging zou op touw gezet kunnen worden op initiatief van de koning, of wanneer een voorstel tot grondwetswijziging door het parle-

24. RUDIGER, *Un livre noir*, p. 127.

ment werd afgekeurd. Deze bepaling stuitte evenwel op bezwaren binnen de subcommissie, daar sommige Duitse gezagsdragers ze voorbarig vonden. De Vlamingen, verknocht aan de katholieke geestelijkheid, waren volgens hen niet rijp voor dit stukje rechtstreekse democratie.

De grondwet voor Vlaanderen bevatte bijzondere bepalingen ter bescherming van de Nederlandse taal in het openbare leven. Zij werd uitdrukkelijk opgelegd als voertaal van het parlement en van de staats- en gemeentebesturen. De burgers werden verplicht, zich tegenover de overheid van het Nederlands te bedienen. Het aktieve en passieve stemrecht en de toelating tot openbare ambten zouden voorbehouden zijn aan burgers die in het Nederlands school hadden gelopen of een taalexamen hadden afgelegd. Tot betwistingen binnen de subcommissie leidde de bepaling, dat enkel de getuigschriften van scholen met Nederlandse onderwijstaal door de staat konden erkend worden. Enkele commissieleden eisten voor Duitse scholen in Vlaanderen de gelijkberechtiging met de Vlaamse. Dit bleek echter niet haalbaar, zo men heel het taalregime niet op de helling wou zetten. Want dan moest men ofwel ook Franse scholen in Vlaanderen evenals de Duitse op gelijke voet behandelen als de Vlaamse, ofwel een uitzonderingswet maken voor de Duitse scholen met alle nare gevolgen vandien. Om de weg te effenen voor een toekomstige sociale wetgeving van Duits allooi in Vlaanderen werd er in het ontwerp bovendien een bepaling ingelast, dat het in de Belgische rechtstraditie bestaande grondwettelijke verbod van verplichte feestdagen geen hinderpaal mocht zijn voor een wettelijke bescherming van de zondagsrust.

Met de goedkeuring van het ontwerp van grondwet voor Vlaanderen in een slotvergadering van de subcommissie op 26 april 1918 was de taak van de juridische adviesgroep voltooid. Enkel de uitbouw van het provinciale en gemeentelijke zelfbestuur in de Vlaamse gewesten moest nog gebeuren. De grondwetsteksten moesten nu besproken worden met vertegenwoordigers van de Raad van Vlaanderen en vooraanstaande Waalse collaborateurs en zouden pas dan ter goedkeuring overgemaakt worden aan het comité van de diensthoofden van de Duitse militaire en burgerlijke besturen, aan de gouverneur-generaal en tenslotte aan de Berlijnse regering. Maar zover kwam het niet meer. De vertegenwoordigers van de Raad van Vlaanderen kregen de ontwerpen nog onder ogen. Kort nadien bezweek echter het Duitse westelijke front onder het geallieerde eindoffensief. Met het bezettingsregime ging ook het project van een Duitse staatshervorming in België ter ziele.

Gmelin zelf keerde uiterlijk in april 1918 uit Brussel terug naar Giessen. Hij had eind maart het aanbod gekregen, om als vast benoemd ambtenaar van de Politische Abteilung voorgoed in het bezettingsbestuur te komen werken. Hij was echter, naar eigen zeggen, de „onder de hoge ambtenaren overvloedig heersende achterbakse drijfverijen, die maar al te vaak werden bepaald door zelfzuchtige eierzucht”, grondig beu. Nadien was hij nog slechts een derde keer op bezoek in het bezette België, toen hij op 30 juli 1918 te Namen voor

de „studiekring van de Waalse ministeries” een voordracht hield over het „publiek recht in Oostenrijk-Hongarije”²⁵.

Maar ook in Giessen bleef Gmelin niet bij de pakken zitten. Onmiddellijk na zijn terugkeer van zijn eerste verblijf in Brussel in januari 1918 diende hij daar bij de senaat van de universiteit het voorstel in om een lectoraat Nederlands op te richten in de fakulteit der wijsbegeerte en letteren. Hij vroeg bovendien het Nederlands toe te laten als keuzevak bij het leraarsexamen in het groothertogdom Hessen, waartoe Giessen behoorde. Hij vond, schreef hij aan Dirr en Beyerle in Brussel, de uitbouw van het Nederlandse taalonderwijs in Duitsland uitermate belangrijk voor de Duits-Vlaamse betrekkingen. De Vlamingen zouden volgens hem anders de indruk kunnen krijgen dat de Duitsers ze niet als evenwaardig beschouwden door hun het Duits op te dringen zonder zich iets aan te trekken van hun eigen — Nederlandse — taal²⁶. Gmelin lijkt met zijn opzet van een Nederlands lectoraat te Giessen geslaagd te zijn. In juni 1920 deelde hij aan het ministerie van Binnenlandse Zaken mede, dat de lessen werden gegeven door de Hollandse lector aan de hogeschool in Frankfurt. Hij zag echter weinig kans voor het plan van het ministerie, een activistische balling voor deze baan te benoemen²⁷.

In de lente van 1919 was Gmelin te Giessen betrokken bij de stichting van een plaatselijke afdeling van de „Deutsch-Flämische Gesellschaft”, die twee jaar tevoren was ontstaan als propaganda-organisatie voor de Flamenpolitiek in Duitsland. Gmelin werd verkozen tot voorzitter van de veertig leden tellende groep, die onder de naam „Deutsch-Niederländische Gesellschaft” de betrekkingen tussen Duitsland en het gehele Nederlandse cultuurgebied wou behartigen. Ook een van zijn kennissen uit de oorlogstijd, de Noordnederlander en gewezen Gentse professor Versluys, was lid van het bestuur²⁸. Nog omstreeks 1930 was Gmelin begaan met de Vlaamse kwestie. Hij was toen de promotor van de toenmalige doctorandus in de rechten Walther Reusch, die in die tijd een leidende rol speelde in de betrekkingen tussen Duitse en Vlaamse studentenorganisaties. Reusch schreef onder zijn wetenschappelijk toezicht een dissertatie over de ontwikkeling van de Belgische taal- en nationaliteitenwetgeving

25. *Vrij België*, jg. 3, nr. 155, 9.8.1918, p. 6: *Een typisch bericht* cf. ook Stadtarchiv München, fonds Dirr, doos IV: Dirr aan Gmelin, 5.9.1918. Dirr maakt er in dit schrijven gewag van, dat Gmelin, naar hij hoorde, nog eens kortstondig in Brussel was. Hij betreurt, dat Gmelin niet meer voor langere tijd naar België wou komen, waar er voor hem nog heelwat werk aan de winkel geweest zou zijn.

26. Stadtarchiv München, fonds Dirr/IV: Gmelin aan Dirr, Giessen, 20.1.1918; Zentrales Staatsarchiv Potsdam, 90 Be 8, nr. 16, pp. 111 - 112: Gmelin aan Beyerle, Giessen, 26.1.1918.

27. Zentrales Staatsarchiv Potsdam, 15.01, nr. 19586, pp. 143 - 144: Gmelin aan ministerie van Binnenlandse Zaken, Giessen, 16.6.1920.

28. *Vlamenland*, nr. 15, mei 1919, p. 4.

— het onderwerp, waarmee Gmelin zich in het begin van de oorlog voor het eerst had doen kennen als deskundige in de Vlaamse materie²⁹.

In zijn opvattingen omtrent de betekenis van de Vlaamse kwestie voor de Duitse belangen maakte Gmelin gedurende de oorlog een duidelijke evolutie door. In april 1915 beklemtoonde hij nog, onder invloed van cultuurflamingantische denkbeelden, dat de Vlamingen wars waren van bestuurlijke scheiding in België en evenmin wilden weten van aanleuning bij Duitsland. Hij zag dus op dat ogenblik blijkbaar weinig kansen voor een Duits beleid van beïnvloeding van de Vlaamse Beweging. Bij zijn ontmoeting met de Gentse professoren begin januari 1918 toonde Gmelin zich daarentegen een voorstander van een ver doorgedreven federalisering van België. In het debat over de toekomst van de Flamenpolitiek binnen het Duitse bezettingsbestuur naar aanleiding van het ontgoochelende verloop van de „volksraadpleging” tot herverkiezing van de Raad van Vlaanderen stond hij eind februari aan de kant van hen die pleitten voor de voortzetting van het tot dan toe gevoerde beleid. In zijn nagelaten aantekeningen zwaaide hij Verwaltungschef Schaible lof toe, omdat die er „manhaft” voor opkwam voet bij stuk te houden in de Flamenpolitiek, en hij vond het „verheugend”, dat hij daarin kordaat werd gesteund door gouverneur-generaal von Falkenhausen.

In de loop van de oorlog evolueerde Gmelin dus tot een principiële voorstander van de Flamenpolitiek. Onder de indruk van zijn Brusselse ervaringen uitte hij echter vinnige kritiek op de praktijk van het bezettingsbewind in België. Hij betwijfelde ronduit de politieke bekwaamheid van de leidende activisten, aan wie hij „programmatische onduidelijkheid” verweet, alsmede van de gezaghebbende Duitse ambtenaren. In de subcommissie, waarvan hij in maart 1918 deel uitmaakte, zetelde volgens hem op enkele uitzonderingen na een stelletje snullen, die „niet alleen kennis en begrip, maar ook elke belangstelling voor de gestelde taak” misten. Uit de verbijstering van de Duitse gezagsdragers over de uitslag van de zogenaamde volksraadpleging blijkt ten overvloede, hoe weinig de meesten van hen op de hoogte waren van de politieke werkelijkheid van het bezette land en ermee rekening hielden.

De aanstelling van Robert Paul Oszwald³⁰, een gezaghebbende deskundige inzake Vlaamse aangelegenheden uit de vooroorlogse tijd, in de subcommissie liep volgens Gmeling spaak op het „Brusselse intrigespel”. Gmelin noteerde aanhoudend strubbelingen binnen het bezettingsbestuur, waar een hevige machtsstrijd aan de gang was tussen de Politische Abteilung en de Zivilverwaltung. Bovendien werd het klimaat te Brussel grondig verpest door persoonlijke ruzies tussen de vooraanstaande Duitse gezagsdragers. Tot dezelfde

29. Bundesarchiv Koblenz, R. 118, nr. 65: Reusch aan Adolf Grabowski, 8.3.1930. Zie over W. REUSCH, *Wet. Tijdingen* XLVI (1987) en XLVII (1988).

30. Cf. *Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, dl. 2, Tielt/Amsterdam 1975, p. 1162.

bevinding kwam Richard Schmidt. Op 16 juni 1918 schreef die aan Gmelin: „In de mening over de Brusselse toestanden ga ik helemaal akkoord met u: dit was niets voor ons, al blijven er sommige inspirerende en leerrijke dingen van nawerken. Ik ben blij, dat wij ons allebei wisten vrij te houden van Beylerles teleurstelling. Zo zijn we er nog vrij redelijk goed van afgekomen. Kaufmann mag ginder gerust verder blijven ageren en zijn levenskunstenaarschap doen gelden — ik ben niet jaloers op hem... Van zodra duidelijk bleek, dat het daar alles te doen was om een uiterlijk arrangement en niet om de eerlijke uitvoering van gestelde taken, was onze weg duidelijk”.

Deze voorstelling van zaken strookt gans met het beeld, dat een andere Duitse getuige, de sociaal-democratische professor Heinrich Waentig³¹, na de oorlog van de Brusselse toestanden tekende. Als diensthoofd van de perscentrale in de Politische Abteilung had hij de ontwikkeling van het bezettingsbeleid gedurende de oorlogsjaren van nabij gevolgd. Volgens hem was heel de Flamenpolitiek gekenmerkt door een „betreurenswaardig dilettantisme” en was het bezettingsbestuur een allegaartje van „onrijpe elementen”³²: kunstenaars en dichters, begeesterd voor de „herrijzenis van de oudvlaamse kultuur”, eerezuchtige letterkundigen en wereldvreemde wetenschappers, allemaal mensen, die voor de oorlog geen kaas hadden gegeten van de Vlaamse kwestie, maar nu op het terrein van de Flamenpolitiek wedijverden, om zich hun „gulden sporen” te verdienen. Een beeldhouwer en een dichter, schreef Waentig schamper, beschikten over het lot van de Vlamingen, een egyptoloog en een wiskundige „vervlaamsten” de universiteit te Gent³³. Gouverneur-generaal von Bissing kreeg een veeg uit de pan, omdat hij „in soms grappige miskenning van het Belgisch volkskarakter” als een Pruisische jonker de plak zwaaide over een „op ongenade of genade aan hem uitgeleverde bevolking”.

Ook Waentig beschreef de geschiedenis van het bezettingsbewind als het verhaal van een taaië machtsstrijd tussen Politische Abteilung en Zivilverwaltung, waardoor het gezag van het Duitse bestuur bij de bevolking verzwakt raakte. Daarbij haalde eerst de Politische Abteilung met haar programma van een doortastende Flamenpolitiek haar slag thuis tegen de Zivilverwaltung, die een

31. Geboren te Zwickau op 21 maart 1870; 1897 buitengewoon hoogleraar in de nationaal-economie te Marburg; 1899 professor in Greifswald; 1902 aan de universiteit Münster, vanaf 1904 in Halle; tussen 1909 en 1914 in Tokio; tot 1918 referent in de Politische Abteilung beim Generalgouverneur in België; 1921 sociaal-democratische volksvertegenwoordiger in de Pruisische landdag; 1930 Pruisisch minister van Binnenlandse Zaken; 1933 lid van de NSDAP.

32. Voor het volgende H. WAENTIG, *Belgien* (= Auslandsstudien an der Universität Halle-Wittenberg, 2. reeks, nr. 2). Halle 1919, p. 13; 15; 26.

33. De „beeldhouwer” was graaf Albrecht von Harrach, diensthoofd van de Flamen-sektion van de Politische Abteilung; de „dichter” zijn medewerker Rudolf Alexander Schröder; de „egyptoloog” professor Friedrich Wilhelm von Bissing, de zoon van de gouverneur-generaal, en de „wiskundige” professor Walter von Dyck.

bezigder beleid voorstond, en ze bracht Verwaltungschef von Sandt ten val. Na de bestuurlijke scheiding begin 1917 laaide de strijd opnieuw op, maar met gewijzigde fronten. Het was nu de in een Vlaamse en Waalse afdeling gesplitste Zivilverwaltung, die de Flamenpolitik vooruitstuwde en de talmende Politische Abteilung geleidelijk aan alle bevoegdheden op dit gebied ontfantelde. Het politieke landschap in het bezette België was dus niet alleen gekenmerkt door de twist tussen de „radikale” legerkringen en de „gematigde” burgerlijke instanties, maar evenzeer door felle geschillen binnen het burgerlijke bestuur zelf. De Flamenpolitik was geen homogeen programma, maar een mengelmoes van tegenstrijdige belangen en bedoelingen aan Duitse kant. Deze tegenstellingen werden blijkens de getuigenis van Gmelin door de mislukking van de zogenaamde „volksraadpleging” in februari 1918 aanzienlijk verscherpt.

De grondwetsontwerpen, waar Gmelin in de lente van 1918 aan meewerkte, moeten geëvalueerd worden voor de achtergrond van de toenmalige Duitse discussie over de oorlogsdoelinden. In de burgerlijke Duitse opinie van die jaren was de mening schering en inslag, dat België na de oorlog moest omgevormd worden tot een losse federatie van twee enkel door het koningschap verbonden deelstaten Vlaanderen en Wallonië. Door de ontwrichting van het centrale gezag, dus door de vernietiging van de bestaande strukturen van politieke besluitvorming zou het aktievermogen van België op internationaal vlak gekortwikt worden. Dit moest een bijkomende waarborg ervoor zijn, dat het land binnen een Duitse invloedssfeer niet meer over de minste armslag zou beschikken voor een zelfstandig beleid. De federalisering was ook bedoeld als rem op de verfransing van Vlaanderen. Om de Duitse heerschappij te beveiligen, moest immers belet worden dat de culturele tweeledigheid in België naderhand toch nog zou uitgroeien tot een nationale eenheid op Franse grondslag. Een autonome Vlaamse staat leek tenslotte de meest geschikte voedingsbodem te zijn voor de ontplooiing van een duitsvriendelijk politiek bewustzijn. Een minderheidsgroep binnen de expansionistische Duitse opinie wou nog een stap verder gaan door zelfs geen schijn meer overeind te laten van een Belgische eenheid. De woordvoerders van deze strekking kwamen op voor de volledige splitsing van het bezette land in twee onafhankelijke staten zonder onderlinge banden. Dit standpunt, dat indruiste tegen de bedoelingen van de rijksregering, werd o.m. voorgestaan door de Alduitsers, een groep Duitse sympathisanten van de Jong-Vlamingen en de zoon van de gouverneur-generaal, Friedrich Wilhelm von Bissing. Uit de grondwetsontwerpen, die in het begin van 1918 in opdracht van het bezettingsbestuur werden uitgewerkt, blijkt trouwens dat er, op de keper beschouwd, nauwelijks een herkenbaar verschil bestond tussen de twee in de openbare discussie tegengestelde standpunten, dat van federalisering en dat van volledige splitsing. De teksten, die de juridische adviesgroep opstelde, waren geschoeid op de leest van het „officiële” federalistische programma. Maar dit federalisme zou in de praktijk zijn neer-

gekomen op de vernietiging van België, die in het openbaar slechts werd bepleit door een radikale minderheid. In de Duitse plannen tot staats hervorming fungeerde de „Belgische unie” als een broze constructie met een verminkte regering en verminkte bevoegdheden.

Haar competenties inzake buitenlands en economisch beleid stonden in feite louter op papier, getuige daarvan de bepaling, dat ook de gemeenschappelijke Belgische wetgeving onderworpen was aan de uiteindelijke goedkeuring van de parlementen van de twee deelstaten. De auteurs van de grondwetsontwerpen deden bovendien hun uiterste best, om zoveel mogelijk struikelblokken in te bouwen voor een akkoord over een gemeenschappelijk Belgisch beleid aan weerszijden van de taalgrens. Met de voorgestelde afschaffing van het Belgische staatsburgerschap, van het Belgische leger en van de Belgische koningstitel deden ze er nog een schepje bij, om het ontstaan van een centraal gezag in het veroverde land tegen te gaan en te verhinderen.

De grondwetsontwerpen geven er een indruk van hoe België er waarschijnlijk zou hebben uitgezien na een Duitse overwinning in de eerste wereldoorlog. Deze vaststelling leidt tot de vraag, welke voorstelling van de toekomstige verhouding tussen het bezette land en Duitsland er achter schuilging. De teksten zelf, die blijkbaar uitgaan van de fictie van een onbeperkte zelfstandigheid van de verbonden staten Vlaanderen en Wallonië, geven daarover geen uitsluitsel, maar dat is wel het geval met de discussies binnen de subcommissie en met de instructies, die aan de basis lagen van haar werking. Daaruit blijkt heel duidelijk, dat de auteurs van de ontwerpen op dit tijdstip begin 1918 tenminste het denkbeeld koesterden van een hechte economische aansluiting van België bij Duitsland. Maar om de opgedrongen „federale” constructie na de oorlog in stand te houden, was het bovendien nodig, dat Duitsland ook in politiek opzicht een zeker medezeggenschap bleef houden. Want wat had de Belgen, alle ingebouwde struikelblokken ten spijt, na de oorlog kunnen beletten om, eens opnieuw baas in eigen huis, de hele staats hervorming gewoon weer af te schaffen? Men kan zich voorstellen, dat een vrede door overleg de nieuwe federale structuur door een internationale overeenkomst kon gewaarborgd worden. In het geval van een Duitse overwinning zou Duitsland zelf over de nodige invloedsmogelijkheden hebben beschikt, om de splitsing tegen de wil van de betrokken bevolking te handhaven. In elk geval veronderstelde het Duitse project van staats hervorming een blijvende inmenging van buitenuit in de binnenlandse aangelegenheden van het naoorlogse België.

Mittelstrasse 46
D-5300 Bonn